

**Mondros Mütarekesi Sonrasında
İngiltere'nin Kürt Politikası ve
Van Valisi Haydar Bey***

Mustafa SARI
msari@sakarya.edu.tr

Haluk SELVİ
hselvi@sakarya.edu.tr

ÖZET

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşına kadar İngiltere Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması politikasını takip etmişti. Bu savaştan sonra artık bizzat kendisi Osmanlı Devleti'ni parçalamaya çalışmıştı. Bu amaçla Birinci Dünya Savaşı'nda Irak'a taarruzda bulunmuş, Musul ve civarını Mondros'tan sonra işgal etmişti. Bu işgallerini genişletirken yerel unsurlardan özellikle Kürtleri kullanmak istemişti. İngiltere özellikle üç Kürt lideri üzerinden emellerini gerçekleştirmeyi amaçlamaktaydı: Şeyh Mahmud, Seyyid Taha, Simko İsmail Ağa. İngilizler bu liderlere bağımsızlık, para, rütbe vaat ederek Kürtleri kendi taraflarına çekmeye çalışmışlardı. İngilizlerin bu planlarını gerçekleştirmeleri çok kolay olmayacaktı. Çünkü Van Valisi Haydar Bey bütün aşiret liderleriyle irtibata geçmiş ve onları Türk tarafına çekmeyi başarmıştı.

Anahtar Kelimeler: İngiliz dış politikası, Kürtler, Van Valisi Haydar Bey

ABSTRACT

England followed the policy of the unity of the Ottoman State to the Ottoman-Russian War of 1877-1878. She tried herself to divide the Ottoman Lands. To this aim, she attacked to Mesopotamia in the First World War, occupied Mosul and it's around after the Armistice of Mudros. She want to use local elements especially

* Bu çalışma Doç. Dr. Haluk SELVİ'nin danışmanlığında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Arş. Gör. Mustafa SARI'nın 2005 yılında tamamladığı "Osmanlı'dan Cumhuriyete Bir Devlet Adamı: Haydar (Vaner) Bey" isimli Yüksek Lisans Tezi'nin bir bölümünün düzenlenmiş halidir.

around after the Armistice of Mudros. She want to use local elements especially Kurds to expand her occupations. The British Empire especially aimed her aspirations through three Kurdish leaders: Sheyh Mahmud, Seyyid Taha, Simko Ismail Aga. She endeavored to invite Kurds through engaging independency, money, degree to these leaders. It was not easy to perform these British plans. Because, Haidar Beg, the Governor of the Van, established contact all tribal leaders and he carried out them to the Turkish part.

Keywords: British Foreign Policy, Kurds, Governor of the Van Haidar Beg

GİRİŞ

19. ve 20. yüzyıl başlarında İngiltere'nin dış politikasının temelini kendisi için hayati önem arz eden "Hint-Deniz ticaret yolunun güvenliği" oluşturmuştur. İngilizler, bu yol üzerinde olan Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması politikasını takip etmişlerdir. Fakat, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının kaçınılmaz bir son olduğunun ortaya çıkması üzerine İngiltere, bu geleneksel politikasını terk etmiştir. İngilizlerin amacı artık Osmanlı Devleti'ndeki çeşitli unsurları kullanarak Hint-yolu üzerinde kendisine bağlı uydu devletler kurmaktır. Bu planlarını hayata geçirmek için de devamlı suretle çeşitli yollarla kendi tarafına celbettiği yerel unsurları (Ermeniler, Kürtler, Nasturiler, Araplar vb.) kullanma yoluna gitmekteydi.

İngilizler ile Kürtler arasındaki münasebetler 1917 yılında İngilizlerin Bağdat'ı aldıktan sonra kuzeye, Musul'a doğru ilerlemelerine devam etmeye başladıklarında yoğunluk kazanmıştı. İngilizler kuzey Irak'ın sarp dağlarında Türk kuvvetleriyle yaptığı mücadelelerde zorluklar çekerken Kürt aşiret birliklerini kullanmayı yeğliyorlardı. Bunun için de Kürt aşiret liderlerine paralar verip, onlara bağımsızlık ya da özerklik vaat ediyorlardı. 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı zaman Musul, Erbil ve Süleymaniye gibi şehirler ile Musul vilayetinin en önemli kısımları Türklerin elinde bulunmaktaydı. Fakat, İngiltere Musul'u 7 Kasım 1918'de işgal etmiş ve etki alanını kuzeye doğru genişletmek için planlar yapmaktaydı.

İngiltere, bu planlarını uygulamak için bölgede uzun süre kalmış hem yöreyi hem de halkı iyi tanıyan Arnold Wilson'u Irak'a Yüksek Komiser olarak atanmıştı. Aynı zamanda bölgeye (Kuzey Irak'a) doğrudan askeri müdahale etmeyi doğru bulmayıp, aralarında E. W. C. Noel, G. E. Leachman, E. B. Soane, W. R. Hay, S. H. Longrigg, C. J. Edmonds gibi kişilerin de bulunduğu istihbarat uzmanlarını göndermişti. Bu kişiler yöre

halkını tanıyan, onların dillerini ve geleneklerini bilen halkla olduğu kadar, ağa, şeyh, seyyid gibi aşiret liderleriyle de doğrudan ilişki kurma becerisine sahip olan deneyimli ve yetenekli insanlardı (Lazarev, 1989: 37-38). Arnold Wilson da bu bu uzmanları siyasi görevli ya da siyasi görevli yardımcısı sıfatlarıyla Kürtlerin bulunduğu çeşitli kentlere atanmıştı (Kaymaz, 2003: 101). İngilizlerin Kürtler üzerindeki planını gerçekleştirebilmesi için yöneticilik sorumluluğunu üstlenebilecek çapta bir Kürt liderinin ya da birden çok devlet kurulacaksa liderlerin bulunması gerekiyordu. Ama ne bölgede ne de bölge dışında böyle bir lideri bulmak çok zordu. Bölgede onlarca aşiret lideri vardı. Fakat bunlardan üç tanesi ön plana çıkmıştı. Süleymaniyeli Şeyh Mahmud, Şemdinanlı (Nehri) Seyyid Taha ve İran'ın en büyük Kürt aşireti olan Şakakların lideri Simko İsmail Ağa idi. İngilizler bu liderler başta olmak üzere diğer aşiret liderleriyle de temasa geçmişlerdi.

İngilizlerin işgallerine Kürtler üzerindeki faaliyetlerine ilk karşı çıkan Ali İhsan Paşa olmuştu. Ali İhsan Paşa, bölgede kışkırtıcı propaganda yapan Yarbay Killing'i tutuklamıştı (HTVD, 1963: B: 1012). İngilizler, Osmanlı Hükümeti nezdinde Ali İhsan Paşa'nın görevden için baskı yapmaya başlamışlardı. Sonunda Paşa, Osmanlı Hükümeti tarafından İstanbul'a çağrılmış ve İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderilmişti (Sabis, 1993: 41, 47). Ali İhsan Paşa bölgeden ayrılır ayrılmaz İngilizler işgallerini ve yerel aşiretler üzerindeki faaliyetlerini daha da artırdılar (Kaymaz, 2003: 110-111). Bunun üzerine bölge valileri Ali İhsan Paşa'nın yerine almıştı.

1. İngilizlerin Şeyh Mahmud Projesi

Irak Siyasi Yüksek Komiseri Arnold Wilson, E. W. C. Noel'i Süleymaniye'ye siyasi görevli olarak atanmıştı. Noel'in görevi asker gönderme olanağı bulunmayan bölgede yerel liderle işbirliği halinde düzenin sağlanması, bu amaçla Süleymaniye, Cemcemaal ve Halepçe'ye uygun göreceği kişileri ataması ve yerel aşiretlere İngilizlerin koruması altında bir konfederasyonun kurulması propagandasını yapmaktı¹ (BOA. DH. KMS. 50-2/ 25, lef: 16). 1 Kasım 1918'de Arnold Wilson Süleymaniye'ye gelerek, Noel'in düzenlediği ve civar 60 Kürt liderinin katıldığı toplantıya katılmış, durumu aşiret liderlerine anlatmış ve onların ne istediklerini öğrenmişti. Bu liderlerin Türklerin bir daha geri dönmeyeceği ve genel düzen için İngiliz korumasına ihtiyaç duyulduğuna dair izlenimleri olmuştu. Şeyh Mahmud'u da Diyala ile Büyük Zap arasındaki bölgenin yöneticisi olarak tanımıştı. Sonunda,

¹ Noel'in Süleymaniye'deki çalışmaları ve düşündüğü planları hakkında bkz: RI, II, 2001: 179; Entessar, 1992: 50; Gasratian, 1987: 85-86; The Times, 17 November 1919, Monday, pg. 11.

aşiret liderleri Wilson'un kaleme aldığı anlaşmayı imzalamışlardı (FO 371/3386, 14 Aralık 1918 tarihli belge, naklen: Mesut, 1991: 21; IAR, V, 2002: 60-61; Jwaideh, 1999: 319-320; McDowall, 1997: 152. Kaymaz, 2003: 102-103).

Böylece, Wilson'un teklif ettiği aşiretler konfederasyonu, Şeyh Mahmud'un liderliği ve Noel'in danışmanlığı altında kurulmuş oldu. Şeyh Mahmud bölge valiliğine, diğer Kürt liderleri de etkinlik derecelerine göre diğer merkezlerin yerel yöneticiliklerine atanarak ödeneğe bağlanmışlardı. Her aşiret bölgesi idari bakımdan bir birim olarak örgütlenmişti. Devlet dairelerinde eskiden beri görev yapan Türk ve Arap memurların yerine Kürtler getirilmişti. Kürtçe resmi dil yapılmış ve İngiliz subayların komutasında Kürtlerden oluşan bir paralı asker birliği kurulmuştu (Wilson, 1931: 128-129; Kaymaz, 2003: 103). Fakat, etraftaki hemen hemen tüm aşiretler Şeyh Mahmud'a karşıydı. Şeyh Mahmud bütünüyle bir lider olamamış ve Şeyh'in devletçilik anlayışı aşiret kavramından öteye gidememişti. Ayrıca, şeyh otoritesini genişletmeye çalışmış, memurluklara tamamıyla kendi adamlarını getirmişti. (Entessar, 1992: 50). Bunun üzerine İngilizler Şeyh Mahmud'un yetkilerine etki alanına sınırlamalar getirmişti. Noel de görevden alınmış yerine E. B. Soane getirilmişti (IAR, IV, 2002: 717; a.g.e., V, 2002: 64; McDowall, 1997: 157).

Şeyh Mahmud ile İngilizlerin arasının açık olmasını Haydar Bey değerlendirmek istemişti. Haydar Bey, Dahiliye Nezareti'ne 6 Mayıs 1919'da telgraf göndererek İngilizlerin Şeyh Mahmud ve diğer aşiretlerle olan uyumsuzluğu hakkında bilgi vermiş, bu fırsattan yararlanılabileceğini belirtmişti (BOA. DH. KMS 50-3/ 25, lef: 31). Bunun üzerine Halil Paşa Şeyh Mahmud'a İngilizlere karşı ayaklanması için bir mektup göndermişti (Halil Paşa, 1972: 216). Bu propagandalar üzerine Şeyh Mahmud çok geçmeden İngilizlere karşı isyan etmiş, Bağdat ile tüm ilişkisini keserek bağımsızlığını ilan etmişti (The Times, 23 May, 1919, Monday, pg. 14). Süleymaniye'deki bütün İngiliz yetkililerini hapse attırması ve askerleri kovmuştu. 26 Mayıs 1919'da Halepçe'ye saldırarak şehri ele geçirmişti. Üzerine gönderilen İngiliz birliğini Cemcemal yakınlarında yenerek geri çekilmeye zorlamıştı. İngilizler bunun üzerine daha kapsamlı bir operasyon hazırlığına girişmişlerdi (FO 371/ 4191, 27 Mayıs 1919 tarihli belge, naklen: Mesut, 1992: 39; Busch, 1976: 185; The Times, 3 June 1919, Tuesday, pg. 16)². İngilizler 17 Haziran 1919'da 12.000 kişilik bir kuvvetle tekrar saldırıya geçerek, Bağdat'ın 170 km kuzeyinde bulunan Bazıyan Geçidi'nde yapılan savaşta onu ağır bir yenilgiye uğratmışlar, şeyh yaralı olarak ele geçirilmişti (Umar,

2000: 6; The Times, 7 June 1919, Monday, pg. 11). Şeyh Mahmud Bağdat'a getirilerek yargılanmış ve idam cezasına çarptırılmıştı. Fakat, doğacak tepkiden korkularak on yıllığına Hindistan'a sürgüne gönderilmişti (Lazarev, 1989: 65-66). Şeyhin yakalanmasına rağmen isyan tam olarak bastırılmamış, Kerkük'e yayılmıştı (ATASE, İSH, K: 345, G: 107, B: 1; ATASE, İSH, K: 345, G: 114, B: 1).

2. İngilizlerin Seyyid Taha Tecrübesi

Şeyh Mahmud uygulamasının başarısız olmasından sonra İngilizler Kuzey Irak'ta başka bir lider aramaya başladılar. Bu kişi 19. yüzyılın en büyük ve güçlü Kürt lideri Şeyh Ubeydullah'ın torunu ve Seyyid Abulkadir'in yeğeni Seyyid Taha idi. Seyyid Taha, Birinci Dünya Savaşı sırasında genelde Rusların yanında olmuş, Rusların çekilmesinden sonra da İngilizlerle temasa geçmişti. Bunun yanında Türklerle de tam olarak irtibatı koparmıyordu.

Seyyid Taha, 1919 Mart sonlarında Haydar Bey'den tohumluk ve çift hayvanı istemişti. Haydar Bey bunu fırsat bilerek onu Türk tarafına çekmek için, istediklerini yerine getirdikten Van'a gelmesine dair kendisinden söz almıştı (BOA. DH. KMS. 50-3/ 25, lef: 97)³. Fakat, Haydar Bey'in bütün uğraşlarına rağmen İngilizler Seyyid Taha'yı Bağdat'a çağırarak Simko ile ittifak yapmaya ikna etmişler (FO 371/ 4191, 27 Mayıs 1919 tarihli belge, naklen: Mesut, 1992: 39) ve onu Rumiye'de bulunan Simko'nun yanına anlaşma yapması için göndermişlerdi. Haydar Bey onu Van'a beklerken bu şekilde sözünden dönüp Rumiye'ye gitmesini hayal kırıklığıyla karşılamış ve durumu araştırmak için Rumiye'ye bir görevli göndermişti (BOA. DH. KMS. 50-3/ 25, lef: 99). Bu görevliden aldığı istihbarata göre Simko, İngilizler ile anlaşmaya pek taraftar değildi (BOA. DH. KMS. 50-3/ 25, lef: 32, 35).

İngilizler, Simko'nun kendileri ile anlaşmaya varmaması üzerine bu kez hedeflerine sadece Seyyid Taha üzerinden ulaşmayı denemişlerdi. 11 Haziran 1919'da Seyyid Taha'ya 26.000 lira ve bir miktar tüfek ve cephane vermişti. İngilizler de 12 Haziran 1919'da Revandiz'den bir İngiliz memuruyla, Arap jandarmasını Şemdinan merkezine göndererek, burada bulunan Seyyid Taha'nın kardeşi Seyyid Muslih'i Şemdinan'a kaymakam yapmak istemişti. Ayrıca, Seyit Muslih'e Simko'nun dışında diğer aşiret liderlerine imzalatmak üzere Seyyid Taha'ya verilmek üzere bir mazbata bırakmışlar, fakat Oramar ve Rosteki aşiretleri bu mazbatayı imzalamayı

² Kemal Mahzar Ahmed'e göre Şeyh Mahmud'un İngilizlere karşı isyanında din önemli bir faktördü (Ahmed, 1992: 47).

³ Dahiliye Nezareti de Haydar Bey'den devamlı olarak çok kritik bir konumu olan Seyyid Taha'nın durumu hakkında Nezaret'e rapor göndermesini istemekteydi (BOA. DH. ŞFR. 98/ 81, BOA. DH. KMS. 50-3/ 25, lef: 97).

şiddetle reddetmişlerdi. Haydar Bey ise Seyyid Taha'nın durumunu "vicdanını satmak" olarak yorumlamış, Van Vilayeti dahilindeki mutasarrıf ve kaymakamlara İngiliz memuru ve Arap jandarması gelirse zor kullanarak vilayet dışına çıkarılması emrini vermişti (BOA. DH. KMS. 50-3/ 25, lef: 6-1, 6-2).

Haydar Bey'in bu tedbirlerine karşı İngilizler, İngiliz Siyasi Hakimi Koben'i Seyyid Taha ile birlikte Temmuz sonlarında Şemdinan'a göndermişti. Koben Şemdinan Kaymakamı Mehmed Bey'e Şemdinan'ın İngiltere'nin himayesine verildiğini, bu nedenden bütün memurlar ve jandarma ile Başkale'ye gitmesini tebliğ etmişti. Haydar Bey, bu durum karşısında nasıl hareket edileceğini Dahiliye Nezareti'ne sormuştu. Dahiliye Nezareti ise 24 Temmuz 1919'da Haydar Bey'e telgraf göndererek böyle bir tahliye talebinin tekrarlanması halinde bir biçimde protesto edilmesini ve durumun Nezaret'e bildirilmesini istemişti. Fakat, İngiliz Siyasi Hakimi, kaymakama hakaret dolu bir yazı göndererek Şemdinan'ın hemen boşaltılarak Van'a gitmelerini istemişti. (BOA. DH. KMS. 50-3/ 25, lef: 56, 57; ATASE, İSH, K: 91, G: 33, B: 1; ATASE, İSH, K: 345, G: 154, B: 1; ATASE, İSH, K: 346, G: 140, B: 1; ATASE, İSH, K: 98, G: 30, B: 1-3). Haydar Bey bunun üzerine Pervari'den 20 kişilik bir kuvveti Şemdinan'a göndermiş, bu kuvvetlere İngilizlere karşı silah kullanılmasını ancak kazanın Seyyid Taha kuvvetleri tarafından ele geçirilmemesi için silahla onlara karşılık verilmesini istemişti. Haydar Bey, böylece kazanın bir emrivaki ile işgal edilmesini önlemeyi düşünüyordu (BOA. DH. KMS. 50-3/ 25, lef: 61).

İngilizlerin Seyit Taha'yı para yolu ile kendi tarafına çekmeye çalışması politikasına, Haydar Bey, Seyyid Taha'nın kardeşi Seyyid Muslih'in mirülümeralık nişanı⁴ ile taltif edilmesini Dahiliye Nezareti'ne 14 Ağustos 1919'da gönderdiği telgrafla isteyerek karşılık vermişti. Haydar Bey daha sonra Seyyid Muslih'i Osmanlı Devleti'ne bağlı kalması konusunda ikna etmesi için Seyyid Taha'ya göndermeyi düşünmüştü (BOA. DH. KMS. 50-3/ 29, lef: 12). Haydar Bey İstanbul hükümetinin politikasından hiç memnun değildi. Van ve havalisindeki İngilizlerin faaliyetlerini ciddiye alması konusunda 15 Ağustos 1919'da Dahiliye Nezareti'ni telgrafla uyarmış, Şemdinan'ın tahliyesi siyasi bir zorunluluk ise evvela kendisinin azline müsaade buyrulması istemişti (BOA. DH. KMS. 50-3/ 25, lef: 70)⁵.

⁴ Mirülümeralık nişanı, sâniye rütbesine eşit bir mülkiye rütbesidir. Sâniye rütbesinden farkı, bu rütbe sahiplerine "Paşa" denmesidir (Özdemir, 2001: 277).

⁵ Telgrafta Haydar Bey şunları dile getirmişti: "...Van nasıl Vilayât-ı Sitte'nin kilidi ise Şemdinan da Van'ın kapısı temel taşıdır. Şemdinan'da tedabir-i lazıme ittihaz edilmezse Van elden gider. Van düşman eline geçerse Bitlis ve Erzurum yolu açıktır. Sivas'a kadar çorap söküğü hepsi gider bugün devlete sadık gibi duran ve İngiliz parası ile müstakil Kürdistan kurmağa hazır olan bütün Kürtlerin gözleri

Haydar Bey'in aldığı bu tedbirler neticesinde Şemdinan tahliye edilmemişti. Bunda Seyyid Muslih'e verilen mirülümeralık nişanının payı büyüktü. İngilizler ise bölgede emellerini gerçekleştirmenin Haydar Bey'in Van Valiliği görevinden alındıktan sonra mümkün olabileceğini anlamışlardı. İleride daha detaylı ele alınacağı üzere İngilizlerin bu baskısı sonucunda Haydar Bey, 31 Ağustos 1919'da valilik görevinden alınmıştı. Haydar Bey, görevinden alındığı son gün bile Dahiliye Nezareti'ne Seyyid Muslih'e verilen mirülümeralık nişanının paşalık rütbesine terfi ettirilerek devlete sadakatının devam ettirilmesi gerektiğini bildirerek vakur bir devlet adamı örneği sunmuştur (BOA. DH. KMS. 50-3/ 29, lef: 4).

3. İngilizlerin Simko'yu Elde Etme Çabaları

Simko İsmail Ağa, İran'da en büyük Kürt aşireti olan Şakakların lideriydi. Şakaklar kendilerine Salmas ve Rumiye'nin batısında, Somay ve Bradost dağlık bölgelerini mesken edinmişlerdi. Yani Şakaklar, Osmanlı Devleti ile İran sınırında bulunuyorlardı. Şakakların nüfusunun ne kadar olduğu tam olarak bilinmemekle beraber yaklaşık 5.000 hane olduğu tahmin edilmektedir. Simko liderliğe, ağabeyi Cafer Ağa'nın 1906 yılında İranlılar tarafından Tebriz'de pusuya düşürülerek öldürülmesiyle geçmişti. Simko'nun hırslı, kurnaz ve acımasız bir kişiliği vardı (Bruinessen, 2002: 225-226; Brenges, 1997: 87; Jwaideh, 1999: 269)⁶. McDowall, Simko'yu Kürt milliyetçiliği fikirleri ile geleneksel savaş lideri rolünü birleştiren kişi olarak tarif etmişti (McDowall, 1992: 66-67).

Ağabeyinin İranlılar tarafından öldürülmesi nedeniyle İranlılara hep düşmanlık besleyen Simko, onlara karşı hep müttefikler bulmaya çalışmıştı. Bu amaçla bazen Türklerle bazen de İngilizler ve Ruslarla ittifaklar oluşturmaya çalışıyordu. (Kutschera, 1979: 44). Birinci Dünya Savaşı sırasında da bu sabit olmayan politikasını devam ettirmişti. 1917 yılında Rusların Rumiye ve civarından çekilmesinden sonra burada oluşan otorite boşluğu Simko tarafından doldurulmuş ve çevredeki bütün aşiretleri kendi çatısı altında birleştirmişti. Ayrıca, Simko'ya Ruslardan çok sayıda silah ve cephane kalmıştı. Simko artık Osmanlı İran sınırında geniş bir bölgenin hakimi olmuştu (O'Balance, 1996: 10-11).

Birinci Dünya Savaşı'nın son yılı, 1918'de Van ve civarında bulunan Nasturiler ve Ermeniler daha güvenli olan Rumiye civarına kaçmışlardı.

Van'a dikilmiştir. Van veya onun bir cüz-ü elden giderse paraya ve kuvvete meclup olan Kürtler derhal ayrılığa düşer...".

⁶ Simko dış görünüş itibarı ile etkileyici biri olarak bilinmektedir. Dış görünüşünün daha kapsamlı tasviri için bkz: Edmonds, 1957: 305.

İngilizler, bu bölgede Nasturilerden ve Ermenilerden oluşan tampon bir devlet kurmayı düşünüyordu ve bu devlete destek vermesi için Simko'ya başvurmuştu. İngilizler Simko'ya da Hoy, Rumiye, Dilman ve Salmas hanlığını teklif etmişti. Simko bu teklifi kesinlikle kabul etmemiş (Meiselas, 1997: 96)⁷ ve Türk kuvvetlerine destek vermişti⁸. Bununla kalmayan Simko, 3 Mart 1918'de Nasturilerin o zamanki ruhani lideri Patrik Mar Şemun'u pusuya düşürerek öldürmüştü (IAR, V, 2002: 71; Hidirsah, 1997: 30)⁹. Başsız kalan Nasturiler ise Kürt/Müslüman köylerini yağmalamışlar ve bir çok insanı katletmişlerdi. Bazı kaynaklarda Nasturilerin 10.000 kişiyi öldürdüğü yazılıdır (Üntüvar, 1997: 14).

Simko, Şubat 1919'da İran Kürtlerinin en önemli aşiret reislerini toplamış ve bu toplantıda İran'a karşı açık bir isyan planı tartışılmıştı. Aşiret liderlerinin hepsi isyan fikrinde birleşmişler, fakat isyan için zeminin uygun olmadığına karar vermişlerdi (ATASE, İSH, K: 77, G: 52, B: 1; Jwaideh, 1999: 268). Buna rağmen, Simko isyanda kararlı idi ve başka çıkış yolları arıyordu. Bu nedenle, devamlı surette Haydar Bey'den İran Hükümeti ile Ermeni ve Nasturilerin üzerine hücum düzenleyeceğini öne sürerek, silah, cephane, mitralyöz (makinelî tüfek) ve askerlerini eğitmesi için asker göndermesini talep ediyordu. Haydar Bey ise bu duruma temkinli yaklaşmıştı. Çünkü, Simko'nun niyetinin fırsat bulduğunda bağımsızlığını ilan etmek olduğunu bilmekteydi. (BOA. DH. KMS. 50-3/ 25, lef: 98)¹⁰.

Daha önce bahsedildiği gibi, Şeyh Mahmud projesi tutmayınca, İngilizler itibar etmedikleri Simko ile irtibata geçmeye çalışmışlardı. Bu yüzden de daha önce bahsedildiği gibi Seyyid Taha'yı kullanıyorlardı. Simko ise Mayıs 1919 başlarında Haydar Bey'e telgraf göndererek Osmanlı Devleti'ne bağlılığını yemin ederek yinelemiş, her zaman emirlerine sadık kalacağını temin etmiş ve tek bir Nasturi ve Ermeni'nin İran Azerbaycanı'na girmeyeceğini bildirmişti (BOA. DH. KMS. 50-3/ 25, lef: 25, 26, 27, 28). Haydar Bey de Simko'ya Mirza Ali Ekser liderliğinde 500 kişilik bir kuvvet göndererek, ona operasyonlarda yardımcı olunmuştu. Böylece, Türkler,

⁷ Simko bu teklifi "Osmanlı'ya kılıç çekilmez" diye reddetmişti (Arvas, 1964: 39).

⁸ Haydar Bey ile Simko bu noktadan sonra karşılaşmışlardır. Haydar Bey bundan sonra devamlı Simko'yu Türk tarafına çekmek için uğraşacaktır.

⁹ Simko'nun Patrik Mar Şemun'u niçin öldürdüğü tam olarak şu an bile belli değildir. Bazı araştırmacılar, Tebriz'deki İran yetkililerinden emir aldığını söylemektedir (Bulloch, Morris, 1992: 199-200; Bruinessen, 2002: 233-234). Fakat Simko'nun İranlılara düşman olduğu unutulmamalıdır. İbrahim Arvas ise Haydar Bey'in Simko'yu kıskırtması sonucunda Mar Şemun'u öldürdüğünü yazmaktadır (Arvas, 1964: 37). The Times Gazetesi de Mar Şemun'un Türklerin kıskırtması ile öldürdüğünü yazmıştır (The Times, 05 June 1918, Wednesday, pg. 5).

¹⁰ Dahiliye Nezareti de devamlı olarak Haydar Bey'den Simko hakkında malumat istemişti (BOA. DH. ŞFR. 98/ 81; BOA. DH. KMS. 50-3/ 25, lef: 97).

Hoy'daki üslerini kurmayı başarmışlar ve İngilizlerin oyunu ters yüz olmuştu (Lazarev, 1989: 95). Simko ile Türklerin yakınlaşması o noktaya gelmişti ki, sınırın Türk tarafındaki İran eşkiyasının katıldığı gasp olaylarında, Haydar Bey rahatlıkla Simko'dan gasp edilen malları, hayvanları ve eşkıyaların yakalanmasını isteyebiliyordu (BOA. DH. EUM. AYŞ. 10/ 28, lef: 3). Ayrıca, Simko Haydar Bey'e Osmanlı Devleti'ne sadık kalacağına dair tekrar misakname göndermiş, Hoy ve Dilman'da, İran ileri gelenleri ile görüştüğünü ve İranlılar arasında İngilizlerin etkisinin azaldığını bildiren haberler yollamıştı (BOA. DH. KMS. 50-3/ 25, lef: 33).

Türklerle arasını düzelterek onlarla çok iyi geçinen Simko, 1919 ortalarına doğru İran Azerbaycanı'nda neredeyse rakipsiz olmuştu. Bu durumu hazmedemeyen İran Hükümeti Simko'ya bombalı suikast düzenlemiş, suikast sonucunda Simko'nun erkek kardeşi ve birçok adamı ölmüştü. Olaya Ermeniler de karışmıştı. Simko intikam hissi ile Rumiye ve Dilman'da Ermenilere karşı öldürme ve gasp olaylarına başlamıştı (BOA. DH. KMS. 50-2/ 52, lef: 7). Simko ayrıca Ermenilerin İran Azerbaycanı'na girmesini engellemeye devam etmekteydi. Bunun üzerine İngilizler Makû Serdarı ile anlaşma yoluna gitmişlerdi. Makû Serdarı ile Simko'nun arası ise o sıralarda iyi değildi. Çünkü, Simko Serdar'ın kardeşini tutuklamıştı. Serdar, İngilizlerin de teşviki ile Ermenilerle ittifak yapmıştı. Durum Türklerin aleyhine dönmüştü. Haydar Bey, bunun üzerine Simko'ya nasihat etmesi için bütün aşiretler tarafından saygı gösterilen Mutiullah Bey'i göndermişti (BOA. DH. KMS. 50-3/ 25, lef: 40).

İngilizler ise hala Simko'yu Türk hududuna saldırtmak için kandırmaya çalışıyorlardı İngilizler, "Osmanlı Devleti sulhu kabul etmedi, savaşa devam edecektir, Erver Paşa Azerbaycan'ı ele geçirdikten sonra Hoy ve Salmas'ı zabta gelecektir" şeklinde propaganda yapıyorlardı (BOA. DH. KMS. 50-3/ 25, lef: 49). Ayrıca, Ağustos ayı başlarında Yüzbaşı Bill de Rumiye'den Tebriz'e gelerek, Simko'yu etkilemeye çalışmıştı. Haydar Bey ise bu durum karşısında hemen harekete geçerek Simko'yu tekrar kendi tarafına çekmeye çalışmıştı (BOA. DH. KMS. 50-3/ 25, lef: 66-67). Haydar Bey Van Valiliği görevinden alındığında Simko Türk tarafında idi¹¹.

¹¹ Simko, bundan sonra yine Türkler, İngilizler, İranlılar, Ruslar, Fransızlar ve Amerikalılarla görüşmüş, onlarla ittifak arayışına girmişti. Simko, 1919 yılı sonlarında İran Hükümeti'ne isyan etmiş, 1922 yılına kadar devamlı olarak otoritesini genişletmişti. Fakat, Ağustos 1922'de İran kuvvetlerine yenilmiş, Türkiye'ye oradan da Irak'a gitmişti. 1923'te Türklerin desteğini almak için Türkiye'ye gitmiş ama eli boş dönmüştü. 1924'te İran Şahı Rıza Han'ın affetmesiyle tekrar İran dönmüş ama 1926 yılında giriştiği başarısız isyan girişiminden sonra tekrar Irak'a sığınmıştı. 1929 yılında İran Hükümeti onu geri çağırarak öldürmüştü (Kamali, 2003: 80-181; Bruinessen, 2002: 236-241; Jwaideh, 1999: 269-274; Lazarev v.d., 2001: 233-236).

4. İngilizlerin Diğer Kürt Aşiretleri Üzerindeki Faaliyetleri

İngilizlerin Şeyh Mahmud, Seyyid Taha ve Simko İsmail Ağa üzerindeki propagandalarının dışında diğer aşiretlerle de ilişkileri olmuştur. Fakat bu aşiret liderlerine yukarıda bahsedilen üç liderde olduğu gibi her hangi bir beylik/devlet kurma vaadi olmamış, ilişkiler sınırlı olmuştur.

Paris Barış görüşmelerinde Şerif Paşa ile Bogos Nubar Paşa bir Kürdistan ve Ermenistan devleti kurulması konusunda anlaşmaya vardıkları (Safrastian, 1948: 77; Blau, 1963: 31; Bozarslan, 2000: 168)¹² haberi Van Vilayeti'ne ulaştığında, bütün Kürt aşiret liderleri itiraz etmişler ve Osmanlı Hükümeti'nden başka bir yönetiminin tabiiyetini kabul edemeyeceklerini bildirmişlerdi. Haydar Bey de çevredeki aşiret reislerini Van'da toplayarak, onların sadakatlerinin sağlanması hususunda gayret sarf etmişti. Ayrıca, ahalinin ve aşiretlerin Sadaret'e, Wilson'a, İngiltere ve Fransa'ya müracaatlarını istemiş, bunlara telgraflar çektiler Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istemediklerini bildirmelerini sağlamıştır (BOA. DH. KMS 50-3/ 25, lef: 98). Haydar Bey, İngilizlerin en küçük bir başarısızlığının ortaya çıkmasının, birbirine güvenmeyen ve en küçüğünden en büyüğüne kadar büyüklük hastalığına sahip olan bütün aşiret reislerinin, hatta Kürt milliyetçiliği yapanların dahi Osmanlı Devleti'ne sadakate devam edeceklerine emindi (BOA. DH. KMS. 50-3/ 25, lef: 31).

Bu aşiret liderlerinden birisi ve Haydar Bey'in de eskiden beri dostu olan Şırnak Aşireti reisi Abdurrahman Ağa, Dahiliye ve Hariciye Nezaretleri'ne bu konuda 13 Nisan 1919'da birer telgraf çekerek Osmanlı Devleti'ne bağlılığını yinelemişti (BOA. DH. EUM. AYŞ. 4/ 83). Abdurrahman Ağa ayrıca, bir kısım Kürt liderlerine sert bir dille İngiliz aleyhtarı mesaj göndermişti. İngilizler bu mesaj karşısında epeyce şaşkın kalmışlar ve Ağa'yı kimin teşvik ettiğini araştırmaya çalışmışlardı (FO 371/ 4191 B: 52558, naklen: Mesut, 1992: 25). Nitekim, ilk silahlı direniş hareketi, Şeyh Abdurrahman'ın yönlendirmesi ile Nasturi köylerine saldıran Goyan Aşireti tarafından başlatılmış, 4 Nisan 1919'da Zaho'daki İngiliz Siyasi Hakimi Yüzbaşı A. C. Pearson öldürülmüştü (IAR, V, 2002: 62; FO 371/ 4191, B: 52598, naklen: Mesut, 1992: 27; FO 371/ 4191, 9 Nisan 1919 tarihli belge, naklen: Mesut, 1992: 29; Kaymaz, 2003: 107). Dahiliye Nezareti, Haydar Bey'e gönderdiği telgrafla Goyan Aşireti içinde katledilen İngiliz siyasi memurunun katilinin yakalanarak hakkında kanuni işlemlerin yapılmasını istemişti (BOA. DH. ŞFR. 98/ 300).

¹² Şerif Paşa'nın Paris Barış görüşmelerindeki çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Kuyubaş, 1997: 80-85.

Haydar Bey, 25 Nisan 1919 tarihinde Van Vilayeti'nin bütün aşiret reislerini Abdurrahman Gazi Tekkesi önünde toplamıştı. Haydar Bey'in konuşmasından sonra aşiret reisleri Hilafete devamlı sadık ve bağlı kalacaklarına dair yemin etmişler ve Padişaha bu hususta telgraf çekmeye karar vermişlerdi (BOA. DH. KMS 50-3/ 25, lef: 101). Haydar Bey'in bu çalışmaları Dahiliye Nezareti tarafından takip edilmekteydi ve 4 Mayıs 1919 tarihinde kendisine bir telgraf gönderilerek aşiretlerin celbi hususundaki hizmetin takdire şayan olduğu belirtilmişti (BOA. DH. ŞFR. 99/ 41). Ayrıca, aşiret reislerinin hoşnutluğunu temin amacıyla Gevar'a 15. Kolordu tarafından bir bölük konulmasına karar verilmişti (ATASE, İSH, K: 32, G: 59, B: 1-3).

İngilizler ise faaliyetlerine devam etmekteydiler. İngiliz zabıtlarının Dersim'e görevli ve para göndererek Kürtleri Osmanlı Hükümeti aleyhine tahrik etmekte ve o civarda olay çıkarmaya çalışmaktaydılar (BOA. DH. ŞFR 98/ 267)¹³. Ayrıca, Haydar Bey'in aşiretleri toplaması ve onlar üzerinde baskı kurması İngilizlerin hoşuna gitmemiş, bu konuda Osmanlı Hükümeti'ni ikaz etmişlerdi. Bunun üzerine, Dahiliye Nezareti, 27 Nisan 1919'da Van Vilayeti'ne gönderdiği telgrafta Van dahilinde bazı aşiretlerin İngilizlere saldırmak için ittifak yaptıkları haber alındığından aşiretlerin bu gibi hareketlerden men edilmesini ve bunlara destek verilmemesini istemişti (BOA. DH. ŞFR. 98/ 326). Aslında, Osmanlı Hükümeti'nin kafası karışık. Bir yandan aşiretlerin Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmalarını isterken diğer yandan da İngilizlere karşı silahlı direnişe geçmelerini istemiyordu. Haydar Bey'e gönderdiği telgraflarla bu aşiretlerin İngilizlere karşı düşmanca tavırlar içinde olmasının engellenmesini ve aşiretlerin Osmanlı Hükümeti'ne karşı sadakatlerinin teminini istemişti¹⁴.

İngilizler, Mayıs 1919 başlarında bu kez Bedirhaniler üzerinde faaliyete başlamıştı. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti ise Haydar Bey'den bu olay hakkında ayrıntılı bilgi istemişti (BOA. DH. ŞFR. 99/ 29). Haydar Bey de gereken incelemeleri yaptırmış ve İngilizlerin Şemdinan, Oramar ve Goyan'a nüfuz etmek için Bedirhanî Ahmet Faik'i aracı olarak kullandıklarını tespit etmişti (BOA. DH. KMS. 50-3/ 25, lef: 31). Bedirhanî Ahmet Bey'in dışındaki aşiretler ise İngilizlerin karşısında idi. Özellikle İmadiye ve Zaho civarındaki aşiretler İngilizlere saldırılarda bulunuyorlardı.

¹³ Yine aynı tarihte Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Haydar Bey'e gönderdiği telgrafta aşiretlerin, Osmanlı Hükümetine karşı sadakatlerinin artırılmasına gayret edilmesi ve peyderpey bilgi verilmesini istemişti (BOA. DH. ŞFR. 98/ 257).

¹⁴ Dahiliye Nezareti bu hususta 27 Nisan 1919 (BOA. DH. KMS. 50-2/ 52, lef: 3/1,4; BOA. DH. ŞFR. 98/ 325; BOA. DH. ŞFR. 98/ 326; BOA. DH. ŞFR. 98/ 328) ve 4 Mayıs 1919 tarihlerinde telgraflar göndermişti (BOA. DH. ŞFR. 99/ 38).

Dahiliye Nezareti ise Haydar Bey'e 13 Mayıs 1919 tarihinde telgraf göndererek vilayet dahilindeki aşiretlerin İmadiye ve Zaho aşiretlerinin saldırılarına katılmaması için gerekenlerin temin edilmesini istemişti (BOA. DH. ŞFR. 99/ 178).

Haydar Bey, Van ve havalisindeki aşiretleri tek tek dolaşmaya karar vermişti. Bu amaçla, Haydar Bey 13 Haziran 1919'da Saray'a (BOA. DH. KMS 50-3/ 25, lef: 41), 17 Haziran 1919'da ise Erçiş ve Bargiri'ye daha sonra Beyazıt'a giderek buradaki aşiretlerle de görüşmüş ve gereken nasihatlerde bulunmuştu. Buradaki aşiretler de Osmanlı Hükümeti'nin her emrini yerine getireceklerine dair teminat vermişlerdi. (BOA. DH. KMS 50-3/ 25, lef: 39). Bu sırada Erbil aşiret reisleri de Haydar Bey'e gönderdikleri araçlarla sadakat ve bağlılıklarını bildirmişlerdi (BOA. DH. KMS 50-3/ 25, lef: 5).

Haydar Bey'in bu çalışmalarına karşı İngilizler ise başka aşiretleri kullanarak faaliyetlerine devam etmekteydiler. Haziran sonlarında İngiliz erkan-ı harb Yüzbaşısı C. L. Woolley'e Milli Aşireti Reisi Mahmud Bey'i İngiliz kumandanı adına Halep'e davet etmişti (ATASE, İSH, K: 48, G: 86, B: 1-2). Mahmud Bey, bu davete icabet etmek istemişti. Bu olayı büyük bir titizlikle inceleyen Haydar Bey Yüzbaşı Woolley'in Milli Reisi Mahmud Bey'e yazdığı mektubu ele geçirmişti. Mektupta, Paris Barış Konferansı'nda İngilizlerin Kürt isteklerini yerine getireceklerine dair sözler vardı. Bu sözlerle İngilizler aşiret liderlerini kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Milli Aşireti Reisi Mahmud Bey dışında Nusaybin civarında bulunan Şeyh Meşal de Haziran 1919'da Şam'a gitmiş ve burada İngilizlerle görüşmüştür (BOA. BEO. VGG: 343697, lef: 3; Öke, 1998: 58-59)¹⁵.

İngilizlerin hiç aralık vermeden bu yoğun faaliyetlerine karşı Meclis-i Vükelâ da 17 Haziran 1919 tarihinde toplanarak bir dizi önlemler almaya çalışılmıştı¹⁶. Meclis-i Vükela kararları siyasi, iktisadi ve sosyal önlemleri

¹⁵ Yüzbaşı C. L. Woolley'in Milli Aşireti üzerinde faaliyetleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz: FO 371/ 4191, belge no: 100865, naklen: Mesut, 1992: 47-52.

¹⁶ Bu kararlar şu şekilde sıralanabilir: 1- İtilaf Devletleri Mütareke koşullarına aykırı olarak asayiş bozan bir hal olmadığı halde siyasi mümessiller unvanı altında Van, Bitlis, Musul gibi vilayetlere adam göndermişler ve oralarda bulunan halkı kışkırtmaya başlamışlar, bunun tesiri olarak bir tane İngiliz siyasi hakimi öldürüldüğünden bu yerlerde gerekli asayişin sağlanmasına; 2- İngilizlerin propagandalarına maruz kalan aşiretler üzerinde yeniden hükümetin sadakatinin sağlanmasına; 3- Şırnak Reisi Abdurrahman Ağa gibi Osmanlı Devleti'ne sadakate devam eden aşiret reislerine de çeşitli nişanlar ve rütbeler verilmesine; 4- Bu yörelere hükümetin nüfuzunun devamı için aşiretlere dağıtılmak üzere belli bir miktar akçe gönderilmesine; 5- Konya ve Ankara vilayetlerine iskan edilmiş olan Kürt ahalinin memleketlerine iadesi, bunların aşiretlerin fertlerinden olmaları hasebiyle seferberlikten fazla kalan hayvanat ve çadırların askeri cihetle kendilerine verilmesi münasip gözükmeyeceğine; 6- Bu yörelere gönderilecek olan memurların yeterli seviyede olmasına dikkat edilmesine; 7- Kürt

içermekteydi. Bu kararların son maddesinde Kürt Teali Cemiyeti'nin¹⁷ doğu illerindeki çalışmalarının takip edilmesi istenmişti. Bu cemiyetin şubeleri Diyarbakır, Siirt, Elazığ ve diğer şehirlerde açılmasına rağmen Haydar Bey, Van'da Kürt Teali Cemiyeti'nin şube açmasını engellemişti (FO 371/ 4191 belge no: 91082, naklen: Mesut, 1992: 41; BOA. DH. KMS. 50-3/ 25, lef: 9). Tam bunlar olurken, bu sırada Kürt Teali Cemiyeti'nin başkanı Seyyid Abdulkadir'in Kürdistan'ın bağımsız bir devlet olacağı yönünde açıklamalarda bulunmuş (Chaliand, 1981: 63)¹⁸ ve bu söylemler doğu aşiretleri üzerinde olumsuz etki oluşturmuştu. İngilizlere göre de Abdulkadir, Şeyh Taha'ya nazaran daha iyi bir seçenektir (FO 371/ 5067, B: 1776, naklen: Mesut, 1992: 120). Haydar Bey ise Abdulkadir'in faaliyetlerini devamlı takip ettirmekteydi. 2 Temmuz 1919 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne Abdulkadir hakkında bir rapor sunmuştu. Haydar Bey, Abdulkadir'in yeğeni Seyyid Taha, oğlu Seyyid Mehmet, Simko ve Beyazıt aşiretlerini birleştirerek milli bir oluşum kurmaya çalıştığını belirttiikten sonra raporuna Abdulkadir'in İngilizlerin politikalarını anlamamasını ve hıyanet içinde bulunmasını anlatarak devam etmiş ve "Abdulkadir Efendi haris ve mağrur olduğu kadar akılsız bir heriftir. Emin bir lala ile idare ettirilmesi menut-ı rey-i alileridir" şeklinde son vermişti (BOA. DH. KMS. 50-3/ 25, lef: 43). Dahiliye Nezareti, Haydar Bey'in bu şekilde sert çıkışından pek hoşlanmamıştı. Ayrıca, Nezaret vilayet hududunda İngiliz işgal kuvvetlerine karşı tahrikatta bulunanların engellenmesini istemişti (BOA. DH. ŞFR. 101/ 19-78). Haydar Bey ise İngilizlerin devamlı suretle aşiretleri Osmanlı Devleti aleyhine çevirmek için çalıştığını ve artık aşiretleri kontrol etmesinin zor olduğunu nezarete bildirmişti (BOA. DH. KMS 50-3/ 25, lef: 45, 46).

Haydar Bey'in çalışmalarını takip ettiği diğer bir kişi de bir Kürt hayranı olan ve bütün mesaisini bir Kürt devleti kurulmasını için harcayan Binbaşı Noel'di. Süleymaniye'de çalışmaları daha önce bahsedilen Binbaşı Noel, Nisan 1919 başlarında Nusaybin'e gönderilmiş, daha sonra Urfa, Mardin, Diyarbakır gibi Güneydoğu Anadolu bölgelerinde faaliyetlere devam

Teali Cemiyeti'nin Dersaadetteki ve diğer vilayetlerdeki şubelerine kanuna aykırı olarak müstakil bir Kürt devleti kurma teşebbüslerine engel olmak için bölge ahalisine irşadatta bulunmak üzere bir encümen-i mahsus teşkil edilmesine karar verilmiştir" (BOA. MV. 216/ 39).

¹⁷ Kürdistan Teali Cemiyeti, aslen Vanlı, olan Hakkari'nin Şemdinan kazasından Seyyid Abdulkadir Efendi başkanlığında 17 Aralık 1918 tarihinde İstanbul'da kurulmuştu. Kurucuları ve yöneticileri arasında Seyyid Abdulkadir Efendi, Hüseyin Şükrü Baban, Dr. Şükrü Sekban, Muhittin Bey, Babanzade Hikmet Bey, Aziz Bey, Molla Sait, Motkili Halil Hayali, Mukuslu Hazma Bey, Bedirhanlı Emin Ali Bey, Mehmet Şerif Paşa ve Mütşir Damat Züluf Paşa sayılabilir (Tunaya, 2003: 198; Girit, 1994: 40).

¹⁸ Hatta bu konuda Ermenilerle bile anlaşılabilirliğini söylemekteydi (The Times, 15 March, 1919, Saturday, pg. 9).

etmekteydi¹⁹. Haydar Bey, Dahiliye Nezareti'ni Binbaşı Noel'in faaliyetleri konusunda devamlı uyarılmış, fakat herhangi bir önlem alınamamıştı. 20 Temmuz 1919'da Binbaşı Noel'in faaliyetleri konusunda Dahiliye Nezareti'ni çok sert bir şekilde uyararak Noel'in görevinden alınmasını istemiş ve bu olmazsa istifa edeceğini belirtmişti. (BOA. DH. KMS. 54-1/ 32, lef: 2). Dahiliye Nezareti ise Haydar Bey'e gönderdiği telgrafta İngiliz memuruna atfolunan ifadelerde bir kötü anlama olabileceğinden bahisle bu meselenin Babıali ile Sefaret arasında halledilmesi gerektiği bildirmişti (BOA. DH. ŞFR. 101/ 19-153). Haydar Bey ise Nezarete gönderdiği telgrafta "...yeterli kuvvetim olmadan şimdiye kadar nasıl çalıştım ise bundan sonrada menen ve maddeten kuvvetten kesilinceye kadar çalışacağımı arz ve temin ederim..." diyerek aşiretlerle ilgili faaliyetlerine devam edeceğini belirtmişti (BOA. DH. KMS. 50-4/ 8, lef: 9). Haydar Bey, başta Şırnak Ağası olmak üzere diğer aşiret liderlerine rütbe ve nişan verilmesi gerektiğini tavsiye etmişti.²⁰ Haydar Bey'in bu telgrafı üzerine Oramar Reisi Suto Ağa, Şemdinan Eşrafı'ndan Oğuz Han, Behram, Seyyid Emin, Tahir, Sultan Ağalar, (BOA. DH. KMS. 50-3/ 29, lef: 12) ve Milli Aşireti Reisi Mahmut Bey nişan ile ödüllendirilmişti (ATASE, İSH, K: 109, G: 91, B: 1-4).

Aşiretlere verilen nişan ve rütbelerle aşiretler kontrol altına almıştı. Bu kontrol diğer aşiretlere de yansımış, bölgedeki bütün aşiretler tekrar İngilizlere karşı cephe almışlardı. İlk başta, Akra'daki İngiliz siyasi memuru aşiretlerle yapılan çarpışmada yenilerek kaçmıştı (BOA. DH. KMS. 50-3/ 25, lef: 77). Erbil'de de İngiliz siyasi memuru birkaç İngiliz askeri ve jandarması öldürülmüştü (BOA. DH. KMS. 50-3/ 29, lef: 12 - 14). İngilizlerin İmadiye'ye gönderdikleri kuvvetleri Şeyh Bahaaddin Efendi ve Hacı Reşid Bey'in kuvvetleri tarafından mağlup edilmişti (ATASE, İSH, K: 345, G: 191, B: 1). Fakat daha sonra, Şeyh Bahaaddin ve biraderi Alaaddin Efendiler yakalanarak Musul'a götürülmüşlerdi. (BOA. DH. KMS. 50-3/ 25, lef: 76; ATASE, İSH, K: 345, G: 233, B: 1). Şeyh Bahattin'in tevkif edilmesi sebebiyle İmadiyeliler ve civar aşiretler toplanıp İngilizlere hücum etmişlerdi (ATASE, İSH, K: 347, G: 26, B: 1; BOA. DH. KMS. 50-3/ 29, lef: 12).

¹⁹ Noel'in Güneydoğu'daki çalışmaları için bkz: Öke, 1998: 29-55; Öke, 1995: 70-80. Noel'in fanatik bir Kürt taraftarı olduğunu İngiliz yetkilileri de kabul etmektedir. İngilizler, onun bir Kürt Lawrence'i olmasından korkmaktadırlar (DBFP, 1952: 93).

²⁰ Haydar Bey, Şırnak Ağası'na daha önce verilen mürümelilik rütbesinin paşalık rütbesine terfi edilmesi düşünmekteydi.

SONUÇ

İngilizler Mondros Mütareke'sinden hemen sonra Türk sınırında kalmasına rağmen kendileri için stratejik önemi olan Musul'u işgal etmiş, daha kuzeye genişlemenin planlarını yapmışlardı. Fakat, İngilizlerin coğrafi ve etnik açıdan oldukça karmaşık olan bu bölgede tutunabilmesi oldukça zordu. Bu nedenle yerel unsurları kullanma yoluna gitmiştir. Bu unsurlarla ilişkileri temelde menfaat üzerine inşa edilmişti. İngilizlerin Musul'un kuzeyine yani Van Vilayeti'nin güneyine doğru yayılma siyasetinin baş aktörü ise Kürtler olmuştur. İngilizlerin belli bir Kürt politikasından bahsetmek oldukça zordur, çok çeşitli projeler vardı. İngiltere kendisinin kontrolünde olan bir Kürt devleti kurmaya karar verdiğinde bu devletin lideri olabilecek ve bütün Kürtler tarafından kabul edilebilecek bir Kürt lideri bulmakta zorlandı. Çünkü, ortada onlarca aşiret ve lider vardı. Fakat bu liderlerden üç tanesi ön plana çıkmıştı: Süleymaniyeli Şeyh Mahmud, Şemdinanlı (Nehri) Seyyid Taha ve İran'ın en büyük Kürt aşireti olan Şakakların lideri Simko İsmail Ağa idi.

İngilizler bu liderler başta olmak üzere diğer aşiret liderleriyle de temasa geçmişler ve yoğun bir propaganda faaliyetlerine girişmişlerdi. Türklerin ise bu durumda kayıtsız kalmaları imkansızdı. İngilizlere karşı ilk karşı duruşu Mütareke imzalandığında VI. Ordu kumandanı olan Ali İhsan Paşa gerçekleştirmişti. Fakat, İngilizler Osmanlı hükümetine baskı yaparak Ali İhsan Paşa'yı görevden alınarak İstanbul'a çağırılmış ve İstanbul'a gelmez de paşayı tutuklayarak Malta'ya sürgüne göndermişti. Bölgede Ali İhsan Paşa'nın yerini ise mülki idareciler almıştı. Bu idarecilerden İngilizlere karşı en faal olanı ise Van Valisi Haydar Bey'di.

Haydar Bey İngilizlerin faaliyetlerine karşı Kürtleri Osmanlı tarafına celb etmek için her yolu kullanmıştır. Kürt liderlerini Van'a çağırarak yada tek tek bütün aşiretleri gezerek, onlara nasihatlerde bulunmuş, saltanat ve hilafeti vesile ederek Osmanlı Devleti'ne sadık kalmaları için propaganda yapmış, nişan rütbe ve maaş verilmesini sağlamıştır. Ayrıca, aşiretler arasındaki anlaşmazlıkları gidererek ve akrabalıkları kullanarak devlete sadık kalmalarına çalışmıştır. Bunun dışında, aşiretlerin celbi için gerekli olan nişan ve paralar için hükümetten gerekli tahsisatın yapılmaması üzerine, kendi maaşından bunların tedariki yoluna gitmiştir. Bunun yanında bölgedeki Osmanlı kuvvetlerini güçlendirmek için her türlü fırsatı değerlendirmiştir. Haydar Bey, bölgede faaliyet gösteren İngiliz siyasi mümessillerinin özellikle Binbaşı Noel'in zararlı faaliyetlerini ise devamlı surette Osmanlı Hükümetini bildirmiş ve uyarılarda bulunmuştur. Fakat,

hükümetin bir türlü gerekli adımları atamaması üzerine Haydar Bey hükümeti istifa etmekle tehdit etmiştir.

Haydar Bey'in bu kişisel olağanüstü çabaları sayesinde İngilizlerin Van vilayeti ve civarındaki bütün faaliyetleri akim kalmıştır. Bunun üzerine Bağdat'taki Politik Ofis, İstanbul'daki Amiral Calthorpe'a müracaat ederek Osmanlı Hükümeti nezdinde Haydar Bey'in görevden alınması konusunda baskı yapmıştı (Çevik, 1995: 176). Osmanlı Hükümeti de 31 Ağustos 1919'da Haydar Bey'in valilik görevine son vermişti. Van halkı hükümete "Haydar Bey, Van Vilayeti'nden ayrılırsa dahil ve hariç işler pek fena olur" (ATASE, İSH, K: 346, G: 203, B: 1) şeklinde telgraflar çekerek durumu protesto etmişti. Kazım Karabekir Paşa ise Dahiliye ve Hariciye nezaretlerine telgraflar göndererek İngilizlerin Kürdistan projelerine "Van Valisi Haydar Bey'in tedabir-i hakimâne icraat-ı basiretkeşanesi sayesinde" engel olduğunu ve böylece "Hakkari Sancağı ve Van Vilayeti dahilindeki aşairin makam-ı hilafet ve hükümete karşı sadakat ve merbutiyetlerine halel getirilmediği"ni yazmıştı. Mustafa Kemal Paşa da Dahiliye Nezareti'ne telgraf göndererek Haydar Bey'in Van Vilayeti Valiliği'nde kalması için baskı yapmış ve durumun çok ciddi olduğundan bahsederek Haydar Bey'in bir Ermenistan ve Kürdistan devletine karşı koyabilecek kişi olduğunu belirtmişti (BOA. BEO. VGG: 343451).

Bütün bu çabalara rağmen Haydar Bey, Van Vilayeti Valiliği görevinden alınmış ve bundan sonradır ki İngilizler faaliyetlerinde başarılı olmuşlardır. Aşiret liderleri teker teker Osmanlı aleyhinde isyana kalkışmışlardır. Hatta yıllarca Türklerin yanında yer alan, Haydar Bey'in eskiden beri dostu olan Şırnak Aşireti Reisi Abdurrahman Ağa bile İngilizlerle anlaşma yoluna gitmiştir. Haydar Bey'in 1922 Mayıs'ında Mustafa Kemal Paşa tarafından aşiretlerin isyanını bastırması için tekrar bölgeye gönderilmesi anlamlıdır.

KAYNAKLAR

- AHMED, Kemal Mazhar (1992), Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kürdistan, Behrem, Ankara.
- AL-JUMAILY, Qassam Kh.(1999), Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923), çev: İzzet Öztoprak, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- ARVAS, İbrahim (1964), Tarihi Hakikatler, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara.
- Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (2004), sayı: 117, Genelkurmay Yayınları, Ankara.
- ATASE, İSH, K: 32, G: 59, B: 1-3; 48, G: 86, B: 1-2; K: 77, G: 52, B: 1; K: 91, G: 33, B: 1; K: 98, G: 30, B: 1-3; K: 109, G: 75, B: 1; K: 109, G: 91, B: 1-4; K: 345, G: 107, B: 1; K: 345, G: 114, B: 1; K: 345, G: 154, B: 1.; K: 345, G: 191, B: 1.; K: 345, G: 205, B: 1; K: 345, G: 233, B: 1; K: 346, G: 140, B: 1; K: 346, G: 203, B: 1; K: 347, G: 26, B: 1.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi İran-İrak Cephesi (1914-1918) (2002), C. 3, Kısım: 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- BLAU, Joyce (1963), Le Problème Kurde Essai Sociologique et Historique, Le Monde Musulman Contemporain Initiations, Bruxelles.
- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), BEO. VGG: 343451; 343697.
- BOA. DH. EUM. AYŞ. 4/ 83; 10/ 28.
- BOA. DH. KMS. 50-2/ 25; 50-2/ 52; 50-3/ 25; 50-3/ 29; 50-4/ 8; 54-1/ 32.
- BOA. DH. ŞFR. 98/ 81; 98/ 257; 98/ 267; 98/ 300; 98/ 326; 99/ 29; 99/ 38; 99/ 41; 99/ 178; 98/ 325; 98/ 326; 98/ 328; 99, 19-78; 101/ 19-153.
- BOA. DH. SAİD. 92/ 360.
- BOA. MV. 216/ 39.
- BOZARSLAN, Hamit (2000), "Kurdish nationalism in Turkey: From Tacit Contract to Rebellion (1919-1925)", Essays on the Origin of Kurdish Nationalism, ed. Abbas Vali, Mazda Publishers, Calif.
- BRENTJES, Burchard (1997.), The Armenian, Assyrians and Kurds: Three Nation, One Fate, Rishi Publications, Campbell.
- BRUINSEN, Martin van (2002), Kürdistan Üzerine Yazılar, İletişim Yayınları, İstanbul.
- BULLOCH, John, M. Harvey (1992), No Friends But The Mountains-The Tragic History of the Kurds, Oxford University Press, Oxford.
- BUSCH, Briton Goper (1976), Mudros to Lausanne 1918-1923, State University of New York, New York.
- ÇANKAYA, Ali (1968), Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, Cilt III, Mars Yayınevi, Ankara.
- ÇEVİK, Mehmet (1995), Milli Mücadele'de Van ve Civarı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

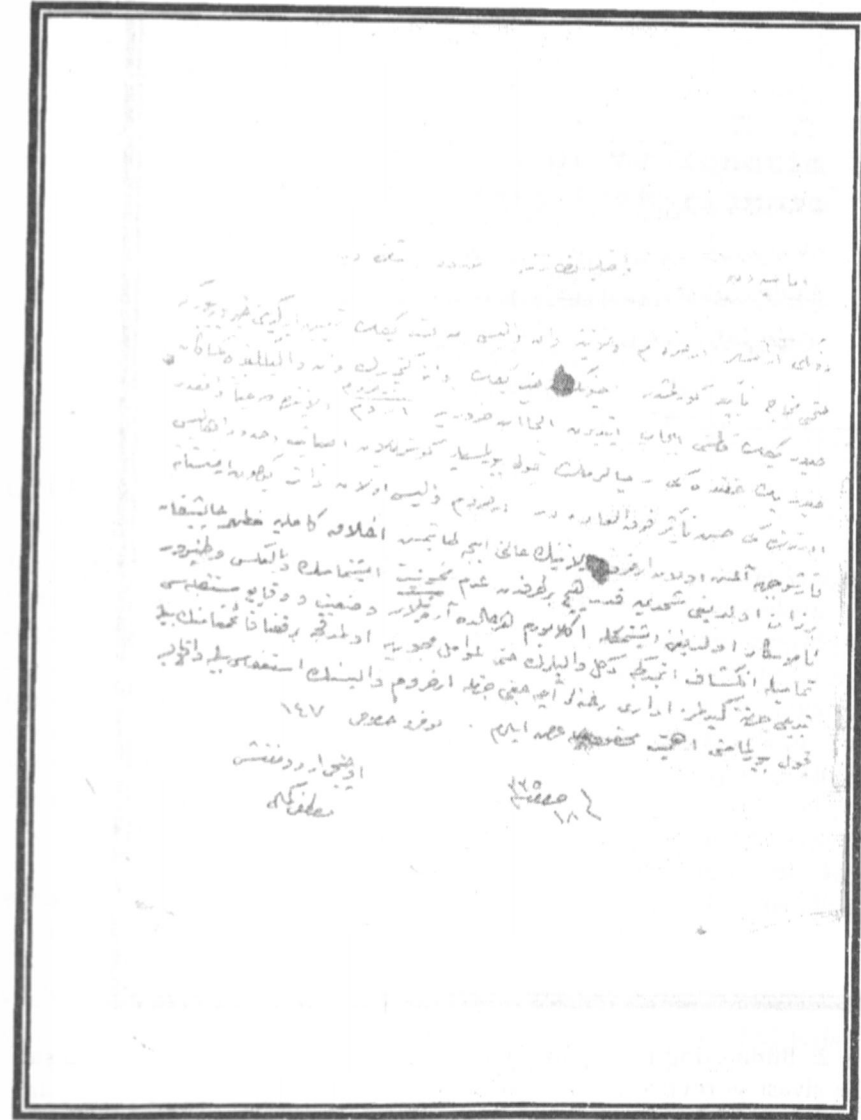
- CHALIAND, Gerard (1981), *Les Kurdes et le Kurdistan - La Question Nationale Kurde*, François Maspero, Paris.
- ÇOKER, Fahri (1995), *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, Cilt III., TBMM Vakfı Yayınları, Ankara.
- Documents on British Foreign Policy (1952), First Series, C. IV, London.
- EDMONDS, C. J (1957.), *Kurds, Turk, Arabs: Politics Travel and Research in North-Eastern Iraq: 1919-1925*, Oxford University Pres.
- Emekli Sandığı Arşivi, Haydar Vaner'in dosyası: VH000387-257461.
- ENTESSAR, Nader (1992), *Kurdish Ethnonationalism*, Lynne Rienner Publishers, Boulder & London.
- GASRATIAN, Manvel Arsenovich (1987), *Kurdscoe Dvijenie v Novoe i Noveyşee Vremya (Modern Tarihte Kürt Hareketi)*, Izdatelstvo Nauka, Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoi, Literatürü, Moskva.
- GİRİT, Oya (1994), *Milli Mücadele Dönemi Kürtçülük Hareketi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Halil Paşa (1972), *Bitmeyen Savaş*, haz. Taylan Sorgun, Yaylacık Matbaası, İstanbul.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (1963), sayı: 43, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- HIDIRSAH, Yakup (1997), *Massacre Of Christians, (Syriacs, Nestorians, Chaldeans, Armenians) In Mesopotamia and Kurds, A Documentary Study*, Hannover.
- Iraq Administration Reports (2002), C. IV, V, Archive Edition, Oxford.
- İçişleri Bakanlığı Arşivi, Haydar Vaner'in sicili: 1240.
- JWAIDEH, Wadie (1999), *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yayınları, çev: İsmail Çekem, Alper Duman, İstanbul.
- KAMALİ, Fereştah Koohi (2003), "İran Kürdistanı'nda Ulusçuluğun Gelişmesi", *Kürtler (Güncel Bir Araştırma)*, ed. Kreyenbrok Sperl, Cep Yayınevi, çev: Yavuz Alagon, İstanbul.
- KAYMAZ, İhsan Şerif (2003), *Musul Sorunu: Petrol ve Kürt Sorunları ile Bağlantılı Tarihsel ve Siyasal Bir İnceleme*, Otopsi Yayınları, İstanbul.
- LAZAREV, M. S. v.d. (2001), *Kürdistan Tarihi*, çev: İbrahim Kale, Avesta, İstanbul.
- LAZAREV, M. S. (1989), *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)*, çev. Mehmet Demir, Özge Yayınları, Ankara.
- McDOWALL, David (1997), *A Modern History of the Kurds*, I. B. Tauris, London.
- McDOWALL, David (1992), *The Kurds: A Nation Denied, Minority Rights Group*, London.
- MEISELAS, Susan (1997), *Kurdistan in the Shadow of History*, Random House, New York.

- MESUT, Ahmet (1991), *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, Doz Yayınları, İstanbul.
- O'BALLANCE, Edgar (1996), *The Kurdish Struggle 1920-1994, The Kurdish Struggle 1920-94*, MacMillan Press, London.
- ÖKE, Mim Kemal (1995), *Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- ÖKE, Mim Kemal (1998), *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E. W. C. Noel'in Faaliyetleri (1919)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- ÖZDEMİR, Hüseyin (2001), *Osmanlı Devleti'nde Bürokrasi*, Okumuş Adam, İstanbul.
- Records of Iraq 1914-1966 (2001), C. II, ed. Alan de C. Ruch, Archive Edition.
- SABİS, Ali İhsan (1993), *Harp Hatıralarım İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, c. V, Nehir Yayınları, İstanbul.
- SAFRASTIAN, Arshak (1948), *Kurds and Kurdistan*, The Harvil Press, London.
- TBMM Arşivi, Haydar Vaner'in Kısa Olumluluğu, 12.7.1942, no: 427.
- THE TIMES, 05 June 1918;
-----15 March, 1919;
-----23 May, 1919;
-----3 June 1919;
-----7 June 1919;
-----17 November 1919.
- TUNAYA, Tarık Zafer (2003), *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- UMAR, Ömer Osman (Şubat-2000), "İngilizlerin Musul'da Özdemir, Şeyh Mahmut ve Aşiretlere Karşı Politikası", *Askeri Tarih Bülteni*, yıl: 27, sayı: 52, Ankara.
- ÜNÜVAR, Veysel (1997), *Kurtuluş Savaşında Bolşeviklerle Sekiz Ay (1920-1921)*, Göçebe Yayınları, İstanbul.
- WILSON, Arnold T. (1931), *Loyalties Mesopotamia: A Personal and Historical Record (1917-1920)*, C. II, Oxford University Press, London.

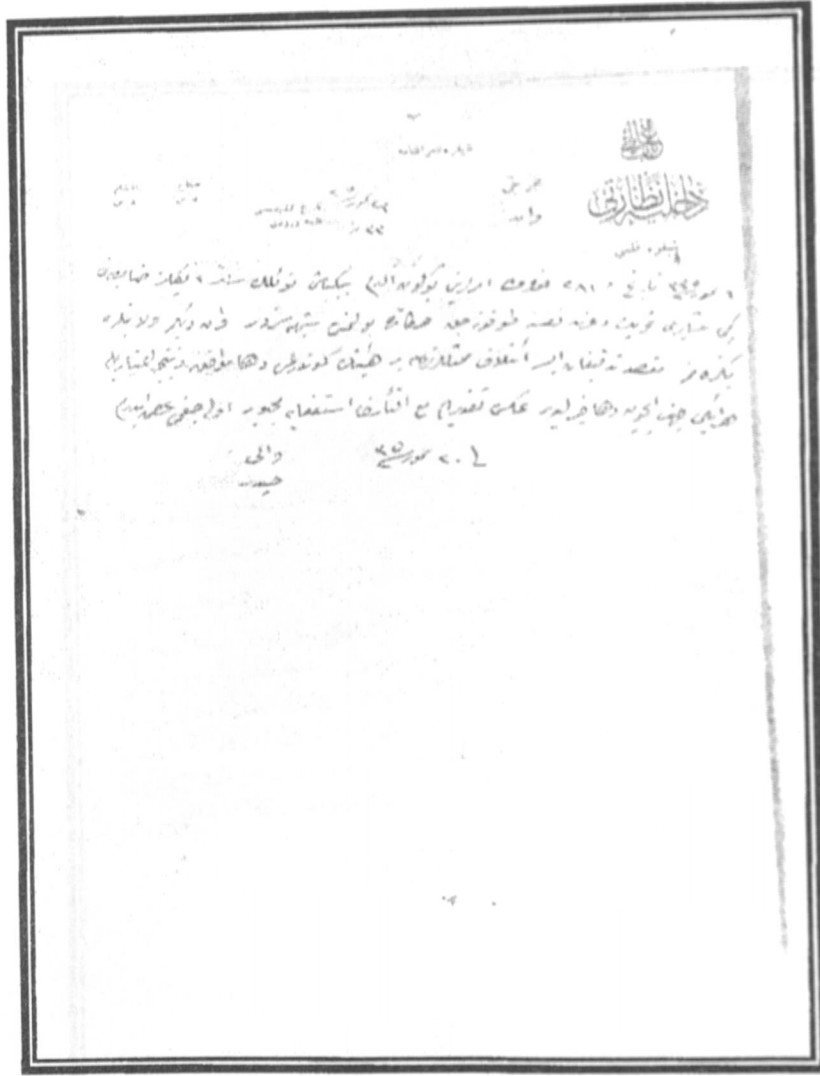
KISALTMALAR

- ATASE : Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı.
 ATBD : Askeri Tarih Belgeleri Dergisi.
 AYŞ. : Asayiş Kalemî.
 B : Belge no.
 BEO. : Babıali Evrak Odası.
 BOA. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
 DBFP : Documents on British Foreign Policy.
 DH. : Dahiliye Nezareti.
 ESA : Emekli Sandığı Arşivi.
 EUM. : Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti.
 G : Gömlek no.
 HTVD : Harp Tarihi Vesikaları Dergisi.
 IAR : Iraq Administration Reports.
 İBA : İçişleri Bakanlığı Arşivi.
 İSH. : İstiklal Harbi Katalogu.
 K : Kutu no.
 KMS. : Kalem-i Mahsus Müdüriyeti.
 MV. : Meclis-i Vükela.
 RI : Records of Iraq.
 SAİD. : Sicill-i Ahvâl İdare-i Umumiyesi.
 ŞFR. : Şifre Kalemî.
 VGG. : Vilayet Gelen Giden.

EKLER

EK - 1: Haydar Bey'in Van Valiliği görevinden alınması üzerine, Van ve civarında kurulması düşünülen bir Ermenistan Kürdistan Devleti'ne engel olduğu için Haydar Bey'in görevde kalması gerektiğini belirten Mustafa Kemal Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne çektiği telgraf (BOA. BEO. VGG: 343451).

EK - 2: Bütün doğu ve güneydoğuda Kürtleri ayaklandırmaya çalışan İngiliz siyasi görevlisi E. W. C. Noel'in görevden alınması için Haydar Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgraf. Haydar Bey, telgrafında bu kişi görevden alınmazsa, valilik vazifesinden istifa edeceğini de belirtmişti (20 Temmuz 1919).

Kaynak: BOA. DH. KMS. 54-1/ 32, lef: 2.

Sanayi ve Bilgi Toplumu Yönetim Metaforlarının Karşılaştırılması*

Sümevra Alpaslan
salpaslan@sakarya.edu.tr

Rana Özen Kutanis
rkutanis@sakarya.edu.tr

ÖZET

Sanayi toplumu klasik, neo-klasik ve modern yönetim anlayışlarını kapsarken bilgi toplumu post-modern yönetim anlayışını içermektedir. Dönemlerin teorik ve ampirik karşılaştırmalarına ek olarak dil ve söylem üzerinden gerçekleştirilen bu araştırmada tercih edilen olgu metaforlar olmuştur. Metaforlar, ikincil veriler içinde analiz edilmiştir. Metaforlar yönetici, yönetilen, yönetim biçimi, örgüt yapısı ve örgütsel güç kaynakları üzerinden kıyaslanmıştır. Metaforların paradoksal yönlerinden hareketle sanayi toplumunda dayanıklılığın, katılığın ve standardizasyonun; bilgi toplumunda ise değişimin, yeniliğin ve çeşitliliğin belirginleştiği görülmektedir. Metafor tartışmalarında pozitivist yaklaşımın aksine bilim dilinde metaforlara ve bilim diline yerleşmiş metaforik kavramlara rastlanmıştır. Yorumlayıcı yaklaşım ve hermönetik bağlamında bilim dilinin yalnız, nesnel ve dolaysız olmadığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Sanayi Toplumu, Bilgi Toplumu, Yönetim, Metafor
A Comparison of Industrial and Information Society's Managerial Metaphors

* Bu çalışma, Doç. Dr. Rana Özen Kutanis'in danışmanlığını üstlendiği, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü öğrencisi Sümevra Alpaslan'ın, 2007 yılında tamamlamış olduğu "Sanayi ve Bilgi Toplumu Yönetim Metaforlarının Karşılaştırılması" başlıklı Yüksek Lisans Tezinden uyarlanarak hazırlanmıştır. Sümevra Alpaslan halen, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim-Organizasyon Bilim Dalı Doktora öğrencisidir.